

БӨЛІМ: ЖАЛПЫ РУБРИКА

ҚОҒАМ ДАМУЫНЫҢ ТАРИХИ КЕЗЕҢДЕРІНДЕГІ " ӘДІЛЕТТІЛІК " ҰҒЫМЫЖАРИЯЛАНДЫ
14.11.2021СІЛТЕМЕ
<https://bilimger.kz/110105/>

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің доценті, философия ғылымының кандидаты Жанатаев Данат

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің магистранты Корабай Назерке

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің магистранты Шынболат Аружан

ҚОҒАМ ДАМУЫНЫҢ ТАРИХИ КЕЗЕҢДЕРІНДЕГІ » ӘДІЛЕТТІЛІК » ҰҒЫМЫ

С. Кара-Мурза дұрыс атап өткендей, «әділеттілік біздің көз алдымызда үлкен әділетсіздік болған кезде басталады, ол барлығына тікелей немесе жанама әсер етеді».

Өз кезегінде, әділеттілік-бұл барлық кезеңдерде әр түрлі болған күрделі құбылыс, бірақ әрқашан «әділеттілік» ұғымы қоғамдық қатынастардың бүкіл жүйесіне үлкен әсерін тигізіп отырғаны анық.

Өркениет пайда болғаннан бері «әділет» сөзі барлық халықтардың тіліне енді. Әділдік туралы алғашқы түсініктер алғашқы қоғамда қалыптасқан. Бұл дәуірде адамдардың ортақ өмір сүру жағдайлары жалпыға бірдей теңдік орнатуды талап етті. Осыған байланысты әділеттілік бұрыннан бар ғұрыптар мен әдет-ғұрыптарды орындау қажеттілігі ретінде қарастырылды.

Қоғамдағы әлеуметтік өзгерістер әділеттілік ұғымының өзгеруіне әкелді. Әділдік идеясы бүкіл қоғамдық сана жүйесіндегі басты идеялардың біріне айналады.

Ежелгі заманнан бері адамзат «әділеттілік» ұғымын түсінуге тырысты.

Әділдік ұғымы ежелгі Қытай философиясында анық көрсетілген. Ол Конфуцийдің консервативті этикалық және саяси ілімдерінде белгілі рөл атқарады. Конфуцийдің пікірінше, билеуші топтардың орталықтандырылған билігін нығайтуға көмектесетін, бірлікті сақтайтын, патриархалдық құл иеленушілік институттарды нығайта түсетіннің

бәрі әділдікпен байланысты; бұл «ұлылыққа құрмет», әлеуметтік иерархиядағы үлкендер мен басшылыққа құрмет деген заңға әкеледі.

Қоғамдық сананың қалыптасуының алғашқы кезеңдерінде адамның сыртқы дүниені түсінуі оның қоршаған табиғатқа қатынасымен де, материалдық игіліктерді өндіру барысында қалыптасқан өзінің руластарымен қарым-қатынасымен де айқындалды.

Еуропа мәдениетінің бесігі болған Ежелгі Грецияда әділеттілік ұғымына ерекше көңіл бөлінді. Ежелгі грек әдебиеті мен қоғамдық ойының алғашқы өкілдерінің бірі Гесиод өз шығармаларында әділдік туралы пайымдауларын білдірді. Геосидтің пікірінше, әділеттілік ұғымы тек адалдықты, байсалдылықты ғана емес, ең алдымен біреудің мүлкін қандай да бір жолмен – алдау немесе зорлық-зомбылық арқылы тартып алудан бас тартуды білдірген, ал әділдіктің негізі – өзара тиімділік өлшемі, утилитарлық есеп.

Сократ әділетті қарастыруға ерекше мән беріп, оны «кез келген алтыннан да қымбат» зат деп атады. Сократ әділеттіліктің біртұтас және жалпы ұғымының бар екендігін дәлелдеуге ұмтылды, оны адамгершілікпен және біліммен байланыстырды. Әділетсіздік табиғи емес, өйткені ол надандық, адасушылықтың жемісі.

Сократ: «Әділдік және басқа да ізгіліктердің бәрі – даналық. Әділ іс-әрекет және жалпы ізгілікке негізделген барлық әрекеттер дұрыс» деген болатын.

Құқықтың негізі ретінде сот төрелігінің егжей-тегжейлі теориясын антикалық дәуір философы Аристотель жасаған. Аристотель үшін әділеттілік – ең маңызды ұғым, онсыз азаматтық та, саяси өмір де мүмкін емес.

Аристотель сот төрелігінің формальды құрылымын дамытқан. Ол философтардың ішінде бірінші болып оны жүзеге асырудың екі түрін көрсетті: әділетті теңестіру және бөлу. Әділдік теңестіру теңдік үшін жазаның тең болуын болжайды. Бұл жерде мораль мен құқық тіліне аударылған эквиваленттілік принципі туралы сөз болып отыр. Бөлу әділдігі қоғамдық игілікке қосқан үлесіне байланысты әртүрлі адамдар арасында тауарлардың тең және тең емес бөлінуін таниды.

Сонымен, Аристотельдің әділеттілік туралы ілімі өзінің әлеуметтік табиғаты бойынша сол кездегі үстем көзқарасты және өзі жататын тапты толық көрсетті.

Қазіргі уақытта ғылыми талқылауларда әділеттілік белгілі бір әлеуметтік-саяси және экономикалық құрылымның бейнесі ретінде қарастырылады. О. Хеффтің айтуынша, «адамның тәжірибесі оның әр түрлі аспектілерінде» бар. Неміс әділеттілік зерттеушісі бұл аспектілерді «оның субъектілерінің әрекеті, іс-әрекеттерді реттейтін ережелер мен ережелер жүйесі және адам әрекеті жүзеге асырылатын институттар» деп түсінеді. Сондықтан әділеттілікті түсіну бастапқыда қарым-қатынас контекстіне енеді, өзара әрекеттесетін субъектілердің бір-біріне қоятын талаптарына және күш мәжбүрлеуді мүмкін және кейде сөзсіз қолдануға дейін өзгереді. А.В. Прокофьев тіпті

«әділеттілік этикасының бастауы тиісті түрде бағытталған агрессиямен – өзара қарым-қатынасты бұзушыларға қарсы «моральдық агрессиямен» байланысты екенін баса айтады.

Әділеттіліктің тарихи-философиялық аспектісіне талдау жасау нәтижесінде ежелгі дәуірден бастап әділеттілік мәселесі әртүрлі философтардың зерттеу тақырыбы болды деп қорытынды жасау керек. Алайда әділеттілік, заң, қоғам мен мемлекеттің талаптары идеяларының біркелкі үйлесімі қазіргі уақытта ғана әртүрлі мемлекеттердің қоғамдық өмірінің ажырамас атрибуты болды. Дәл осы кезеңде әділеттілік қоғамдағы қатынастарды реттеудің, оның үйлесімді дамуы мен перспективалы өсуінің табиғи бастауы ретінде қарастырыла бастады.

ҚМ АА Куәлік нөмірі: **KZ45VPY00102718** — ҚР Мәдениет және Ақпарат министрлігі

© 2026 **Bilimger.kz** Ақпараттық-танымдық білім порталы. Барлық мазмұн авторлық құқықпен қорғалған.